

basic conditions of effective professional and pedagogical activity of A. Makarenko. A. Makarenko's pedagogical heritage runs through the ideas of professiogenesis, the characteristics as components of teaching professionalism and its general professional position and orientation. It is emphasized the position of A. Makarenko about the crucial importance of pedagogical skills as art, art creativity in professional development of the teacher, a condition of effective professional pedagogical activity.

Key words: pedagogical heritage, professionalism, professional development, pedagogical skills, and teacher-master, value-sense attitude.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Лобода С. М.

УДК 37.091.4Макаренко

А. К. Луганська

ПЕДАГОГІЧНІ ЗДОБУДКИ АНТОНА МАКАРЕНКА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ

Глибокі соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, об'єктивно пов'язані з якісними змінами в освітній сфері і педагогічній науці. Переосмислюються не лише мета і завдання педагогічної науки, а й методи та результати освітньо-виховної діяльності. Формування у молоді ціннісних орієнтацій є однією з найважливіших у виховному процесі навчальних закладів. Існуючі суперечності, що пов'язані з необхідністю формування особистості з активною соціальною позицією, здатної до саморозвитку і самовдосконалення – з одного боку, й несприятливою ситуацією в українському соціумі, де, на превеликий жаль, проблема дитячої безпритульності не є вигаданою, де зростає наркоманія і алкоголізм, де особистість орієнтується на матеріальну забезпеченість, комфорт, розваги – з іншого боку, спонукають звернутися до творчої спадщини А. С. Макаренка, теоретичні і практичні здобутки якого вплинули на виховний процес своєї країни, а найвизначніші – і на напрями розвитку світової педагогіки. І хоч деякі дослідники (Ю. П. Азаров) зазначають, що досвід А. С. Макаренка на сьогодишню освітньо-виховну практику переносити не можна, бо тепер інші часи, інші цінності, ми розуміємо, що його педагогічні ідеї мають вагу і сьогодні.

Названій проблемі присвячена значна кількість публікацій: наукові статті, монографії, дисертаційні дослідження, періодичні видання. Переважна більшість робіт пов'язана з оцінкою особи А. С. Макаренка як педагога і аналізом та актуальністю його досвіду. Світові й вітчизняні

педагоги акцентували увагу переважно на таких аспектах педагогічного досвіду Макаренка, як: роль колективу у розвитку особи, принципи паралельної дії, єдність виховання і життя, умови ефективності трудового виховання. Серед дослідників слід виділити вчених-педагогів Г. Волкова, В. Кумаріна, Л. Фролова, Л. Гриценко – з Росії, А. Левіна – з Польщі, Д. Данстена – з Великобританії, Гетца Хілліга – з Німеччини, Б. Бейкера – з США.

Новаторський підхід А. С. Макаренка до розв'язання проблем соціалізації молоді, до окреслення ідеального образу людини майбутнього та практичних шляхів її формування протягом багатьох років залишається предметом інтересу українських вчених та громадськості. Значний внесок в розвиток макаренознавства внесли українські вчені – Н. Абашкіна, А. Бойко, І. Зазюн, Л. Крамущенко, М. Окса, А. Ткаченко та багато інших. Усвідомлюючи, що час, коли жив і працював педагог, наклав ідеологічний відбиток на його творчість, сучасні вчені, педагоги розуміють, що використовувати її в практиці сучасної української школи треба творчо і об'єктивно.

З огляду на це метою нашої статті є узагальнення ведучих тенденцій педагогічного досвіду А. С. Макаренка і показ їх значення у вітчизняній та світовій практиці.

Завдання:

- здійснити аналіз досліджень спадщини А. Макаренка;
- визначити значення педагогічних ідей та практичного досвіду педагога;
- показати цінність педагогічної спадщини для сучасного виховного процесу в Україні.

Макаренко був неординарною фігурою. Коли ми розглядаємо його творчість через призму досліджень вітчизняних та іноземних авторів, то бачимо, який інтерес викликає у педагогів-практиків, вчених творчість і педагогічна діяльність А. С. Макаренка. Називаючи його «генієм досвіду» американський вчений Б. Бейкер підкреслив, що базисні проблеми, які досліджував Макаренко, залишаються актуальними донині і стосуються всього світу, не зважаючи на різні теоретичні засади і практичне застосування.

Зарубіжні вчені – макаренознавці серед цінних аспектів концепції А. Макаренка називають такі: 1) акцентування уваги на майстерності вихователя, на важливості його тону, голосу, виразу обличчя; 2) переконаність педагога, що виховні методи не повинні бути фіксованими, а мають змінюватися відповідно до умов і обставин; 3) доведення того, що увічливий тон, атмосфера взаємоповаги, піклування, доброзичливості благотворно впливають на вихованців; 4) доведення, що краса як і щоденна радість, оптимістичний погляд у майбутнє є важливим чинником у житті дитини.

Розглядаючи випадки Ю. Азарова проти А. С. Макаренка, не вдаючись до полемізування щодо міркувань, ніби досвід А. С. Макаренка

є тоталітарним, антигуманним, неактуальним в демократичному суспільстві, мимоволі помічасш, що звинувачення звернені не на конкретну цілісну модель «виховного колективу», а на уривчасті вирізки з написаних педагогом робіт. З таким підходом ми не погоджуємося. Макаренка треба вміти читати. Ми підтримуємо думку російського вченого В. Кумаріна з цього приводу: «Щоб засуджувати А. Макаренка, треба якщо не стати врівні, то хоча б зробити щось корисне. Твори А. С. Макаренка не можна читати з двох, трьох слів або абзаців, їх потрібно сприймати цілісно, з урахуванням умов, в яких він працював [6]. Наукова творчість видатного вченого невіддільна від процесу створення нової педагогіки, а його педагогічний досвід ми справедливо називаємо новаторським.

Отже, історичне значення спадщини великого педагога – новатора, як зазначав німецький вчений Гетц Хілліг, полягає в тому, що у його працях можна знайти ґрунтовну відповідь на найсучасніший педагогічний запит, а його ідеї, стверджують вітчизняні дослідники, дістають подальший розвиток у різних освітньо-виховних системах сучасності. Так, у педагога Макаренка є чому повчитися. Світ визнав велич вченого, який любив дітей палкою любов'ю, від якої повільно згорів і сам, бо не шкодував серця.

В педагогічній системі А. С. Макаренка важливе місце займають проблеми сімейного виховання. На допомогу вихователям він написав «Книгу для батьків», «Лекції про виховання дітей». Ці твори стали своєрідною енциклопедією сімейного виховання. У своїх працях А. Макаренко обґрунтував умови успішного виховання в сім'ї. До цього він відвідав багато родин, спілкувався з багатьма батьками, допомагав їм порадами. Таким чином, у Антона Семеновича зібралось багато матеріалу, досвіду, думок, вражень щодо сімейного виховання. У статті, ми проаналізуємо виховання в сім'ї. По-перше, вчений вважав, що важливе значення для виховання дітей має правильна організація життя сім'ї. В цьому, як підкреслював Макаренко, не може бути дрібниць. Тут все впливає на дітей: розпорядок життя, відношення до речей, чистота взуття, одягу, квартири. Великий вплив мають стосунки між батьками, між батьками і дітьми. По-друге, поведінка батьків, їх приклад, авторитет, тобто «все батьківське і материне життя – робота, думки, звички, почуття, прагнення» теж мають великий виховний вплив на дітей. Ми погоджуємося з його думкою, що батьки виховують дітей навіть тоді, коли їх нема вдома, вони виховують їх своїм прикладом. Батьківська вимога до себе, писав А. С. Макаренко, батьківська повага до своєї сім'ї, батьківський контроль за кожним своїм кроком – ось головний метод виховання. Ця макаренівська порада не втратила актуальності й сьогодні. По-третє, у виховній роботі праця має бути одним з основних елементів, наголошував Антон Семенович і докладно проаналізував сенс та значення трудового виховання в сім'ї, звернув увагу, що особливо повинні пам'ятати батьки. Серед цих порад можна вирізнити такі, які сприяють

формуванню умінь організувати свій успіх, застосовуючи нові методи, нові прийоми роботи, надаючи цікаві організаційні завдання [8, с. 304]. Скажімо, його погляди, ідеї і практичні дії щодо використання економіки у вихованні людини, де людина є господарем, активною діючою особистістю. Ми бачимо, що його практичні дії співзвучні сьогоднішньому часу, коли одним з важливих завдань є формування сучасного економічного мислення і здатності молоді до дій в сучасному економічному ринковому просторі, де лише людина розвинута, самодостатня, дійсний господар зможе бути успішною. Дитина, яка дістала у сім'ї правильне трудове виховання, надалі з успіхом долатиме життєві негаразди, готова до саморозвитку і самовдосконалення, до самостійного життя. Трудова підготовка, виховання трудової якості людини – це підготовка і виховання не тільки громадянина, але й виховання його майбутнього життєвого рівня, його добробуту.

Велич педагогіки А. С. Макаренка полягає в тому, що він показав можливість успішного виховання в родині. При цьому був глибоко переконаний, що «кожна сім'я повинна самостійно розв'язувати багато педагогічних завдань, користуючись аж ніяк не готовими, запозиченими рецептами» [11, с. 259]. Закінчуючи перший том «Книги для батьків» великий педагог сподівався, «що читач знайде у цій книзі корисні для себе вихідні позиції для власного педагогічного мислення» [11, с. 259]. Підводячи підсумки своєї виховної роботи А. С. Макаренко відмічав: «Якщо б хто-небудь запитав, як би я міг коротко визначити суть мого педагогічного досвіду, я б відповів, що як можна більше вимоги до людини і як можна більше поваги до неї» [12, с. 148]. Засади сімейного виховання стали об'єктом уважного вивчення зарубіжними дослідниками й почали популяризуватися серед батьківської спільноти країн світу.

Неоднозначність процесів, що відбуваються в Україні, формують несприятливе виховне середовище (дефіцит людяності, зростання правопорушень, вплив вулиці), де очевидно є неспроможність дорослих ефективно впливати на виховання молодого покоління. А виховання в тому й полягає, як зазначав А. С. Макаренко, що доросле покоління передає свій досвід, свою пристрасть, свої переконання молодшому поколінню. Для розвитку теорії виховання виняткове значення має науковий погляд А. С. Макаренка на сам процес виховання. «Виховання, – підкреслював педагог, – процес соціальний... З усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить в безкінечне число стосунків, кожне з яких обов'язково розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним ростом самої дитини. Весь цей «хаос» створює певні зміни в особистості дитини. Спрямувати цей розвиток і керувати ним – це завдання вихователя» [7, с. 14]. Більшість невдач виховного процесу в навчальних закладах сьогodenня відбувається через небажання або невміння педагогів чітко забезпечити сформульовану А. Макаренко вирішальну вимогу ефективності виховного процесу – розумне поєднання моральних

уявлень вихованців з організацією відповідного досвіду, що переводять ці уявлення в площину діяльності, вчинку, звички. В Антона Семеновича є дуже багато думок про підготовку вчителя-вихователя, як для тодішньої школи, так і для сучасної. Педагог обґрунтував умови і принципи успішного сімейного виховання, серед них: дружні, турботливі стосунки між батьками і дітьми, єдність вимог батьків у вихованні дітей, максимум поваги до дитини. Отже, у вихованні трудність не в питанні, що слід робити, а як це зробити. В основі цього лежить педагогічна майстерність. Новим питанням педагогічних ідей А. С. Макаренка і була розробка рис педагогічної майстерності. Саме тут, на нашу думку, виявилися діалектичність його мислення, педагогічна зіркість та творчий стиль. Значення педагогічної майстерності самого А. С. Макаренка полягає в умінні поєднати теорію з практикою. Про це педагог розповів у «Педагогічній поемі», «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду» та ін. Рисами педагогічної майстерності, за Макаренком, є:

- орієнтація вихователя в будь-яких обставинах;
- вміння знайти потрібні ефективні засоби впливу;
- індивідуальний підхід до вихованця;
- вміння організувати колектив;
- педагогічний ризик;
- знання педагогіки і психології.

Для педагогічної роботи потрібні не тільки знання, а й спеціальні навички, такі, як організаторські, постановка голосу, міміка, жести. «Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «йди сюди» з 15 – 20 відтінками в голосі, коли навчився давати 20 нюансів в постановці обличчя, статури, голосу...» [7, с. 14]. Це питання педагогічної техніки, якої можна досягти тільки з досвідом.

Або дискусійне для деякого співставлення педагогіки навчання і педагогіки виховання. Ми погоджуємося з думкою вченого-педагога, що кожна освітня, навчальна дія має виховний характер, що не можна обмежити процес виховання лише освітньою дією, що виховний процес має право на існування як самодостатній. Ми вважаємо, що це стосується не тільки освітніх закладів, а й українського суспільства в цілому. Якби суспільство усвідомлювало важливість виховного аспекту будь-яких наших дій, то не допускало б в ЗМІ інформацію та на екран телепередачі, фільми, де є вбивства, насилля, які можуть викликати у молоді бажання слідувати цим негативним прикладам.

Дослідження педагогічної спадщини А. Макаренка показали, що ряд ідей, а головне – педагогічні інструменти, є особистісно орієнтованими і їх вивчення допоможе в розробці сучасних особистісно орієнтованих педагогічних технологій. Гуманістична сутність його виховної системи полягає в тому, що педагог постійно розширював межі розвитку своїх вихованців, він був великим майстром щодо індивідуального підходу й наполегливо створював ситуації, які вимагали

від вихованців потрібного, належного, розвиваючи тим самим максимально їхні потенційні можливості.

Багато й інших ідей, порад Макаренка сьогодні є актуальними для всього суспільства. Він започаткував те, що ми нині називаємо «громадянське виховання». Сучасні освітні заклади України мають бути максимально зорієнтовані на створення умов для молоді брати участь у навчально-виховному процесі, приймати самостійні рішення, відчувати відповідальність за себе й за інших. Зараз ми набагато частіше говоримо про учнівське самоврядування, вважаючи його практичною школою демократії. Макаренко вважав його надійним помічником у вихованні. Але самоврядуванню треба вчити і вчитись. Педагог не грав з дітьми в самоврядування, він вчив їх жити, самостійно приймаючи рішення. Вчив і при цьому вказував, що без чіткого осмислення, з чого почати і до чого йти, нічого, крім компрометації ідеї, не буде.

Центральною ідеєю педагогічної системи А. Макаренка стала ідея виховання у колективі та через колектив. Ця сутнісна серцевина його творчої спадщини посідає чільне місце у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях (від повного заперечення ідеї колективізму до позитивної оцінки деяких його складових). У своїй науковій спадщині педагог представив теорію дитячого колективу, розкрив основні його ознаки, визначив стадії його розвитку, шляхи формування і методику використання виховних можливостей колективу. Сформований і вихований ним колектив – середовище, яке послуговувалося високими моральними орієнтирами, діяло на засадах самоврядування і давало можливість дитині відчути свої сили. Згідно з його вченням характерними ознаками стилю життя і діяльності дитячого колективу є: мажор, почуття власної гідності, захищеності, здатність до орієнтування, гальмування, звичка поступатися товаришеві, єдність колективу. Практика підтверджує, якщо панує життєрадісний тон, в основі якого свідомо дисципліна, єдність і дружба, почуття власної гідності кожного члена колективу, виховання учнів дається легше. Питання виховуючого колективу наразі залишається дискусійним і серед вітчизняних вчених. Нині цей компонент майже зник з наукового вжитку, оскільки колективні організаційні форми не є загальноприйнятими в нових суспільно – економічних умовах. Але хочеться зазначити, що теорія виховуючого колективу забезпечила науковий підхід до проблеми педагогічної майстерності і методики виховання в цілому, а практична реалізація його ідей сприяла вирішенню проблем теорії моралі, учнівського самоуправління, свідомої дисципліни, творчої діяльності. Не можна недооцінювати, скажімо, роль спілкування людини з людиною в колективі для власного саморозвитку, самопізнання і для соціалізації. Сам педагог сповідував і пропагував не тоталітаристську колективність, а демократичну. Рада командирів, без консультацій з якою Антон Семенович не приймав жодного рішення, керувала всім життям колонії, стала першим паростком самоуправління і демократії [6]. Саме таку

колективність ми повинні сповідувати сьогодні, колективність, яка б сприяла, дозволяла формувати самодостатню, розвинену особистість.

Підсумовуючи сказане, слід підкреслити, що А. С. Макаренко створив найефективнішу педагогічну систему ХХ ст. В його творах всебічно і глибоко показано теорія і практика виховання нової людини, визначено роль колективу та праці в цьому складному та тривалому процесі охарактеризована цілісна система науково-педагогічного знання, системотворчим елементом якої є принцип доцільності і єдності особистості колективу. А. С. Макаренко зробив більше ніж будь-хто для того, щоб виховати високо моральних, гідних громадян своєї країни. Розроблені Антоном Семеновичем основи сімейного виховання, завдяки практичній обумовленості не втратили актуальності і сьогодні. Запропоновані педагогом закони колективної життєдіяльності набули світового значення. Ряд педагогічних відкриттів педагога-новатора є дуже значущі, але на жаль на сьогодні ще не достатньо оцінені. Серед них ідея виховного колективу як основа цілісної системи формування особистості. Перед українськими вченими, педагогами-практиками стоять досить складні завдання, пов'язані з подальшим опануванням спадщини класика світової педагогіки, яка була, є і буде життєдайним джерелом для розвитку педагогічної науки.

Список використаної літератури

- 1. Абашкіна Н.** Чи актуальна сьогодні педагогіка А. С. Макаренка? / Н. Абашкіна // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2003. – Вип. 1. – С. 217 – 224.
- 2. Бабенко Л. В.** Пріоритетні ідеї виховного впливу в педагогічній спадщині А. С. Макаренка.
- 3. Бойко А. М.** Педагогічна спадщина в контексті загально педагогічної підготовки вчителів / А. М. Бойко, Н. М. Дем'яненко // Педагогіка і психологія. – 1998. – №1. – С. 162 – 168.
- 4. Дічек Н. П.** Спадщина А. С. Макаренка у контексті світового історико-педагогічного процесу хх століття (на матеріалах англомовних джерел) / Н. П. Дічек. – К. : Логос, 2005. – 36 с.
- 5. Гриценко Л. И.** Педагогические идеи А. С. Макаренка за рубежом. / Л. И. Гриценко // Педагогика. – 2004. – № 7. – С. 76 – 84.
- 6. Кумарин В. В.** Макаренко, которого мы не знали или куда реформировать школу / В. В. Кумарин // Народное образование. – 2002. – № 8. – С. 15 – 24.
- 7. Макаренко А. С.** Педагогічні твори / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика. – Т.5. – С. 14.
- 8. Макаренко А. С.** Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа. – 1972. – С. 259, С. 304.
- 9. Макаренко А. С.** Проблеми шкільної радянської освіти / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1970. – Т. 5. – С. 148.
- 10. Окса М. М.** Універсальні цінності спадщини А. С. Макаренка і сучасність / М. М. Окса // Шлях освіти. – 1998. – № 1. – С. 12, 46.
- 11. Хиллиг Г.** Макаренко – педагог, а не писатель / Г. Хиллиг, С. Невская // Імідж сучасного педагога. – 2003. – № 2. – С. 9 – 11.
- 12. Ярмаченко Н. Д.** Педагогическая деятельность и творческое

наследие А.С. Макаренка. Книга для учителя / Н. Д. Ярмаченко. – К. : Радянська школа, 1989. – 312 с.

Луганська А. К. Педагогічні здобутки Антона Макаренка у вітчизняній та світовій практиці

У статті розглянуто науково-педагогічну спадщину видатного педагога ХХ ст. А. С. Макаренка, показано окремі аспекти його педагогічної системи, зокрема виховання в сім'ї, колективну життєдіяльність, роль праці у вихованні підростаючого покоління, розкрито значення педагогічних ідей та досвіду вченого-новатора для сучасного вітчизняного та зарубіжного виховного процесу.

Ключові слова: педагогічна спадщина, педагогічна діяльність, теорія, методи навчання і виховання, макаренознавство.

Луганская А. К. Педагогические достижения Антона Макаренко в отечественной и мировой практике

В статье рассмотрены научно-педагогическое наследие выдающегося педагога ХХ ст. А. С. Макаренка, показано отдельные аспекты его педагогической системы, в частности воспитание в семье, коллективную жизнедеятельность, роль труда в воспитании подрастающего поколения, раскрыто значение педагогических идей и опыта ученого-новатора для современного отечественного и зарубежного воспитательного процесса.

Ключевые слова: педагогическое наследие, педагогическая деятельность, теория, методы обучения и воспитания, макаренознавство.

Lugansk A. K. Pedagogical heritage of A. S. Makarenko and modernity

The highlights article the scientific-pedagogical heritage of an outstanding teacher of the XX. A. S. Makarenko, shown some aspects of the educational system, in particular upbringing in the family, collective activity, the role of labour in the upbringing of the younger generation, which occupy a prominent place in Russian and foreign studies, as well as the features of the pedagogical skills, which were діалектичність thinking, pedagogical insight and creative style of the teacher, is the value of pedagogical ideas and experience of the scientist and innovator for modern Russian and foreign educational process, attention was focused on the possibility and necessity of the use of educational achievements of the teacher-practice for the further development of educational systems of the modern world.

Key words: pedagogical heritage, pedagogical activity, theory, methods of training and education, makarenoznnavstvo.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С. В.